

Тернопільський державний педагогічний університет

На правах рукопису

Гопштер Євгенія Антонівна

Формування морфологічних умінь і навичок учнів шкіл з російською мовою навчання (на базі іменних частин мови)

13.00.02 - методика навчання (українська мова)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль - 1997

378 + 372.8

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільському державному педагогічному університеті.

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
Мельничайко Володимир Ярославович

Офіційні опоненти - член-кореспондент АПН України, доктор педагогічних наук, професор Біляєв Олександр Михайлович
- кандидат педагогічних наук,
доцент Гац Надія Адамівна

Провідна установа - Харківський державний педагогічний університет

Захист відбудеться 20 листопада 1997 року о 14 год на засіданні спеціалізованої вченої ради К 12.03.01 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук при Тернопільському державному педагогічному університеті (282009, м.Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського державного педагогічного університету.

Автореферат розісланий 18 листопада 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Палихата Е.Я.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Закріплення Конституцією України за українською мовою статусу державної ставить перед усіма громадянами нашої держави вимогу досконалого володіння українською літературною мовою. У світлі цієї обставини особливо гостро постають проблеми методичної науки щодо вивчення української мови представниками національних меншин, зокрема учнями російськомовних шкіл.

Зважаючи на низький рівень знань, умінь і навичок з української мови учнів шкіл з російською мовою навчання, наша методична наука останнім часом приділяє значну увагу цій проблемі. Значний внесок у питання методики вивчення української мови в російськомовних школах роблять вчені О.М.Біляев, А.М.Богуш, М.І.Пентиліук, А.О.Свашенко, В.І.Тихоша. Однак становище у цій сфері учнівських знань залишається незадовільним.

Загальновідомо, що рівень оволодіння мовою у значній мірі залежить від рівня опанування її граматичною системою. Вивчення граматики української мови починається з третього класу і закінчується у дев'ятому. Більша частина навчального часу за цей період присвячується вивченню морфології і формуванню морфологічних умінь та навиків школярів. Під морфологічними навиками слід розуміти вміння розпізнавати частини мови, визначати їхні ознаки і форми; правильно утворювати і доречно використовувати у власному мовленні форми всіх частин мови. відповідно до стилю і типу тексту, усувати помилки і недоліки в утворенні форм слів.¹

Центральне місце займає вміння правильно утворювати і вживати у мовленні форми слів, оскільки саме оволодіння парадигматикою частин мови та системою граматичних категорій слів вирішальною мірою визначає рівень грамотності учнів.

Значний досвід роботи вчителя української мови у російськомовній школі і викладача української мови у російськомовному вузі дає нам право констатувати ті недоліки, які допускаються вчителями-мовниками при формуванні морфологічних умінь і навиків учнів під час вивчення морфології української мови, зокрема іменних частин мови, у школах з російською мовою навчання, і зробити науково-методичне дослідження з цього питання.

Темою нашого дослідження є формування морфологічних умінь і навиків учнів шостого класу шкіл з російською мовою навчання при вивченні іменних частин мови.

Об'єктом дослідження є процес формування морфологічних умінь і навиків учнів російськомовних шкіл під час вивчення іменних частин української мови.

Предмет дослідження - методика формування морфологічних умінь і навиків учнів шостого класу російськомовних шкіл.

Мета роботи полягає у визначенні і науковому обґрунтуванні найбільш

¹ Дип. М.Р.Львов. Словарь-справочник по методике русского языка. - М., 1988. - С. 117.

ефективних методів та прийомів вивчення граматики, зокрема морфології іменних частин мови, у розробленні інтенсивної методики формування морфологічних умінь і навиків учнів шостого класу шкіл з російською мовою навчання.

У дослідженні перевірялась гіпотеза: Рівень сформованості морфологічних умінь і навиків учнів підвищиться, якщо застосувати інтенсивну методику навчання, яка базується на комплексному дотриманні засад, що визначають опорно-зіставний метод вивчення української мови. А саме:

1. При вивченні іменних частин мови враховувати спільні та відмінні граматичні явища, які є в українській і російській мовах, і керуватись цими знаннями, організовуючи транспозицію та запобігаючи інтерференції.

2. Навчальний матеріал подавати укрупненими логічно завершеними частинами; уникаючи зайвої теоретизації навчання, дублювання уроків першої мови і звільняючи час для практики.

3. Основними методичними прийомами навчання визначити порівняння, зіставлення і розмежування граматичних явищ, які є в обох близькоспоріднених мовах або існують лише в українській мові.

4. Основною формою діяльності учнів під час формування морфологічних умінь і навичок обрати такі навчально-тренувальні вправи, які запобігають граматичній інтерференції з боку російської мови і сприяють глибокому засвоєнню української мови російськомовними школярами.

Відповідно до визначених мети і гіпотези дослідження окреслено коло завдань, які підлягали розв'язанню:

- проаналізувати стан вирішення проблеми за науковими джерелами;
- вивчити передовий і масовий педагогічний досвід з формування морфологічних умінь і навиків учнів російськомовних шкіл;
- визначити рівень сформованості морфологічних умінь і навиків шестикласників з української мови як другої;
- встановити характер типових морфологічних помилок учнів і визначити причини їхньої появи;
- розробити інтенсивну методику формування морфологічних умінь і навиків учнів шостого класу російськомовних шкіл при вивченні ними іменних частин мови і експериментально перевірити її ефективність.

Для розв'язання поставлених завдань та перевірки вихідних положень були застосовані такі теоретичні та емпіричні методи:

- аналіз лінгвістичної, психологічної, педагогічної і методичної літератури з досліджуваної проблеми;
- аналіз шкільних програм і підручників;
- аналіз письмових робіт та усних висловлювань учнів і випускників шкіл з російською мовою навчання;
- вивчення досвіду передових учителів, що викладають українську мову як другу;
- узагальнення власного досвіду роботи вчителем української мови у

російськомовній школі м.Горлівки Донецької області;

- педагогічні експерименти (констатуючий та формуючий)
- статистична обробка експериментальних даних.

Висунута гіпотеза перевірялась у ході експериментального дослідження, теоретичною основою якого були здобутки психолінгвістики і лінгводидактики про роль динамічного стереотипу у засвоєнні другої мови, результати методичних досліджень щодо особливостей проведення уроків української мови в умовах близькоспорідненого білінгвізму і про вплив транспозиції та інтерференції на рівень опанування другою мовою.

Дослідна робота проводилась протягом 1994-1996 років на базі загальноосвітніх шкіл з російською мовою навчання № 16, 54, 19 м.Горлівки Донецької області і загальноосвітньої школи №8 м.Донецька.

Констатуючий експеримент з метою визначення рівня сформованості морфологічних умінь і навиків учнів російськомовних шкіл проводився у 3-ix, 6-х, 7-х класах названих шкіл, а також серед студентів 1 курсу вчительсько-перекладацького факультету Горлівського інституту іноземних мов, випускників російськомовних шкіл Донецької, Луганської та Кримської областей.

Ефективність створеної методики перевірялась у ході формуючого експерименту, до якого було залучено понад 250 учнів 6-х класів російськомовних шкіл № 16, 54, 19 м.Горлівка, № 8 м.Донецька та 10 вчителів української мови. Результати дослідження визначались на основі контрольних зрізів, які проводились у контрольних та експериментальних класах, а також на основі спостережень за роботою інших вчителів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що методика формування морфологічних умінь і навиків учнів російськомовних шкіл вперше стала об'єктом наукового дослідження; вперше розроблено наукові основи інтенсивної методики формування морфологічних умінь і навиків школярів з урахуванням принципу взаємозв'язку у викладанні української і російської мов.

Теоретична значущість дослідження полягає у науковому обґрунтуванні методів і прийомів, визначенні засобів формування морфологічних умінь і навиків учнів російськомовних шкіл при вивченні ними іменних частин мови.

Практичне значення дослідження: Основні положення, висновки та методичні рекомендації можуть бути застосовані у процесі вдосконалення шкільних підручників і програм з української мови для російськомовних шкіл, навчальних і методичних посібників, у розробці дидактичного матеріалу і створенні наочності та системи вправ, що сприятимуть більш ефективному засвоєнню граматичного матеріалу та формуванню морфологічних умінь учнів шкіл з російською мовою навчання.

На захист вноситься обґрунтування ефективності пропонованих методів, прийомів і засобів формування морфологічних умінь і навиків учнів 6-го класу

російськомовних шкіл; методика організації роботи з морфології у процесі вивчення української мови як другої у шостому класі.

Апробація роботи. Результати дослідження знайшли своє відображення у виступах на засіданнях кафедри української мови Горлівського педагогічного інституту іноземних мов, на засіданні кафедри методики української мови Тернопільського педагогічного університету, на засіданні методичного об'єднання вчителів української мови та літератури загальноосвітньої школи № 19 м.Горлівки.

Вибір теми, мети і завдання визначили структуру і обсяг наукової роботи.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтовано вибір теми, визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, сформульовано робочу гіпотезу, окреслено коло завдань, які вирішувались у ході дослідження, визначено методи дослідження, з'ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, викладено положення, які виносяться на захист.

Перший розділ - „Теоретичні основи формування морфологічних умінь і навиків учнів в умовах білінгвізму” - складається з двох глав.

У першій главі - „Психолого-педагогічні аспекти вивчення морфології в умовах білінгвізму” - розкриваються особливості засвоєння другої мови, зокрема морфології як частини граматики, в умовах близькоспорідненого білінгвізму.

Для розуміння психологічних особливостей засвоєння другої мови важливим є виявлення природи переносу знань, умінь і навиків у процесі вивчення двох мов. Явище переносу досліджувалось і досліджується багатьма вченими психолінгвістами і лінгводидактами: О.О.Леонтьєвим, М.І.Лисиною, Л.С.Виготським, Б.В.Беляєвим, А.Є.Супруном і ін. Всі ці вчені сходяться на думці, що явище переносу складне і охоплює всі сфери людської діяльності, в тому числі і мовну. Його не можна обмежити, бо той, хто вивчає другу мову, все одно буде опиратися у своїх знаннях на першу.

В умовах близькоспорідненої двомовності явище переносу може полегшувати засвоєння другої мови, а може його і утруднювати. Особливо небезпечний інтерференційний вплив першої мови на другу у процесі активного оволодіння другою мовою.

Експерименти, які проводились психологами і лінгводидактами, підтвердили думку про те, що негативний вплив першої мови на другу знизиться, якщо прийоми викладання другої мови направити не на механічне запам'ятовування в результаті багаторазового повторення, а на зіставлення

і диференціацію гальмуючих один одних явищ.

З цією метою вченими Біляєвим О.М., Мельниченком І.Т., Пашковською Н.А. у двох близькоспоріднених мовах визначаються групи явищ, які є: а) подібні і тотожні; б) характерні для обох мов, але не тотожні з точки зору способів вираження; в) властиві одній мові, але відсутні в іншій.

Мовні явища кожної з трьох груп мають свій механізм становлення.

При засвоєнні мовних явищ першої групи динамічні стереотипи відомої мови і мови, яка вивчається, збігаються. Тому спільний для обох мов матеріал засвоюється учнями порівняно легко.

Складніше засвоюються російськомовними школярами специфічні явища української мови. Через відсутність у першій мові аналогій, відповідні знання, вміння і навички з української мови потрібно сформувати як нові, а для цього потрібно сформувати новий стереотип.

Найбільші труднощі виникають при засвоєнні неподібного (частково подібного і протилежного) для російської й української мов навчального матеріалу. Новий динамічний стереотип, збігаючись з тим, що вже сформувався, одночасно характеризується низкою розбіжностей. Для того, щоб старий, вже набутий стереотип відповідав новим умовам, необхідна його перебудова, а це потребує набагато більших зусиль, ніж створення нового стереотипу.

Вчені-методисти: Іжакевич Г.П., Успенський М.Б., Месяц Н.К., Пашковська Н.А., розглядаючи у своїх роботах питання спільного і відмінного у граматичних системах російської і української мов, враховують при цьому семантичні, категоріальні, розділові та формальні знаки.

Результати аналізу української та російської мов на рівні морфології свідчать, що семантичні ознаки граматичних явищ в обох мовах однакові: іменник – означає предметність, прикметник – ознаку, числівник – кількість і т.д.

Категоріальні ознаки – це окремі граматичні категорії, що характеризують більш загальний клас слів. Як правило, категоріальні ознаки частин мови в обох мовах теж однакові. Наприклад, іменники і прикметники в обох мовах мають категорії числа, роду, відмінка. Різниця у цих явищах незначна, наприклад: в українській мові – 4 відміни іменників, а в російській – три.

Чимало схожого мають розділові ознаки (поділ частин мови на розряди і групи). Так, числівники в обох мовах за значенням поділяються на кількісні і порядкові, а за будовою – на прості і складені. Відмінності тут теж незначні, наприклад, в українській мові іменники мають специфічний кличний відмінок.

Найбільше відмінностей у формальних граматичних ознаках, тобто граматичних формах частин мови. Серед них – різниця у словоформах іменників, прикметників, займенників, числівників, поширеність у вживанні повної нестягненої та короткої форм прикметників і ін.

Специфіка вивчення граматичного матеріалу української мови, зокрема морфології, полягає у формуванні умінь і навиків диференціювати зовнішньо схожі явища, усвідомлювати межу подібності мов. Відсутність таких навиків призводить до великої кількості інтерферентних помилок в усному і писемному мовленні російськомовних школярів.

З метою попередження таких помилок зроблено порівняльно-зіставний аналіз граматичних явищ російської і української мов на рівні іменних частин мови у межах шкільної програми. У результаті такого аналізу визначено граматичні явища, які є спільними, тотожними, в обох мовах, частково схожими і протилежними та специфічними для української мови. При цьому виявлено, що у морфологічному матеріалі більшу частину становлять граматичні явища, які є спільними і частково схожими або протилежними в обох мовах. Але схожий матеріал – це в основному категоріальні і семантичні ознаки іменних частин мови, а частково схожі і протилежні – це у переважній більшості формальні ознаки. Звідси випливає висновок, що при вивченні морфології української мови слід найбільшу увагу приділяти явищам протилежним і частково схожим в обох близькоспоріднених мовах.

У другій главі – „Основні принципи та методичні прийоми формування морфологічних умінь школярів при вивченні другої мови у зарубіжній і вітчизняній лінгводидактиці” – аналізуються суспільно-політичні умови виникнення російсько-української двомовності на Україні, наводяться думки видатних вчених і педагогів Ушинського К.Ф., Грушевського М.С., Потєбні О.О. про винятково важливу роль рідної мови у вихованні і навчанні дитини, розкриваються принципи взаємозв'язного навчання першої і другої мов; подається огляд методичної літератури з питання вивчення граматики та формування морфологічних умінь і навиків учнів при вивченні другої мови.

Ефективність вивчення другої мови у тісному взаємозв'язку з першою була помічена дидактами давно. Ще Ян Амос Коменський пропонував враховувати спільність навчального матеріалу у двох виучуваних мовах для кращого засвоєння учнями другої мови.

Вітчизняні і зарубіжні методисти, досліджуючи проблему опанування другою мовою, сходяться на тому, що найефективніший методичний прийом при вивченні другої мови – це порівняння і зіставлення двох мовних систем. Особливе місце він займає при вивченні граматики другої мови і формуванні морфологічних умінь і навиків школярів. Це пояснюється винятково важливою роллю граматики у мовній системі кожної мови. На цьому наголошується у роботах російських вчених – лінгводидактиків М.Б.Успенського, М.А.Шанського, Н.З.Бакеєвої, А.Д.Смирнової і ін., які досліджували питання вивчення російської мови у національних школах. Великий внесок у проблему засвоєння другої близькоспорідненої мови

зробили білоруські вчені Супрун А.Є. та Клименко А.П., які теж вважають неодмінною умовою успіху в опануванні другою мовою школярами метод порівняння і зіставлення граматичних явищ, що є в обох вивчуваних мовах. Все більше вчених і вчителів-практиків схиляються до думки, що на прийомі зіставлення слід будувати вивчення другої і третьої іноземної мови учнями спеціальних шкіл чи студентами факультетів іноземних мов. Особливо ефективним цей методичний прийом може бути при вивченні близькоспоріднених мов, як-от: німецька і англійська, іспанська, французька та італійська.

Прийом зіставлення лежить в основі методики вивчення української мови як другої. Він знайшов своє наукове обґрунтування у працях О.М.Біляєва, Л.М.Симоненкової, В.І.Тихоші, М.І.Пентилюк і ін. вчених.

Порівняння і зіставлення двох мов рекомендується як основний метод у викладанні державної мови у діючих програмах з української мови для шкіл з російською мовою навчання.

Аналіз досліджень з теми ефективності вивчення другої мови дає підставу говорити, що як вчені-лінгводидакти, так і вчителі-практики основним завданням при вивченні другої мови вважають формування в учнів міцних граматичних, морфологічних умінь і навиків. Тому ними ведуться пошуки таких засобів, які при методичному прийомі зіставлення забезпечили б виконання цього завдання.

Автори методичних праць Мишуренко П.Є., Свашенко А.О., Тихоша В.І., Месяц Н.К., Васильченко Є.П., Варзацька П.О. і ін. діляться досвідом організації роботи над формуванням морфологічних умінь і навиків учнів російськомовних шкіл.

У другому розділі дослідження – „Стан роботи над формуванням морфологічних умінь і навиків учнів російськомовних шкіл при вивченні іменних частин мови” – дано аналіз діючих програм та підручників з української мови для 3-го і 6-го класів шкіл з російською мовою навчання; аналіз усного і писемного мовлення учнів 3-6 класів російськомовних шкіл і його результати; визначено у навчальному матеріалі з морфології ті теми, які потребують при вивченні особливої уваги; описано хід констатуючого експерименту і подано його результати.

Для успішного формування морфологічних умінь і навиків школярів української мови у школах з російською мовою навчання великого значення набуває дотримання принципів наступності і перспективності, а також взаємозв'язаного навчання російської і української мов. Ці принципи втілюються у діючих програмах з української і російської мов для 1-3 і 5-11 класів загальноосвітніх шкіл з російською мовою навчання і у підручниках з української мови для цього типу шкіл.

Детальний аналіз вказаних програм і підручників засвідчив, що вони укладені з дотриманням принципів наступності, науковості, доступності і

взаємозв'язку у навчанні близькоспоріднених мов. Однак, у розділі „Морфологія“ програма і підручник з української мови для 6-го класу шкіл з російською мовою навчання мають ряд недоліків, що утруднює формування морфологічних умінь і навиків.

Спостереження за усним і писемним мовленням російськомовних школярів свідчить про низький рівень сформованості у них морфологічних умінь і навиків.

Це підтвердив аналіз письмових робіт учнів 3-6 класів російськомовних шкіл м.Горлівки Донецької області та письмові роботи студентів першого курсу вчительсько-перекладацького факультету Горлівського інституту іноземних мов - випускників російськомовних шкіл Луганської, Донецької, Кримської областей. Спостереження проводилось протягом 1993-1996 років. Всього проаналізовано більше 3.500 письмових учнівських та близько 1000 студентських робіт.

Метою спостереження було виявити, яку частину серед граматичних помилок, допущених учнями та студентами в іменних частинах мови, складають помилки власне морфологічного характеру. Статистична бробка даних аналізу мовлення учнів показала, що морфологічні помилки - порівняно із словотворчими та синтаксичними, які теж входять до розряду граматичних, - становлять 73%.

Типовість морфологічних помилок, виявлених при аналізі усного і писемного мовлення учнів російськомовних шкіл і студентів російськомовного вузу дала можливість визначити у межах кожної з іменних частин мови ті питання, які потребують в ході засвоєння особливої уваги. Зокрема, у розділі „Іменник“ це: рід і число іменників, перед усім тих, які різняться цими категоріями в українській і російській мовах; поділ іменників на відміни в українській мові; іменники IV відміни; утворення і вживання кличного відмінка іменників української мови; відмінювання іменників, що означають чоловічі прізвища на -о; утворення слівформ іменників I відміни (дав., орудн., місц. відм. одн.; місц. відм. мн. з прийменником по); відмінювання іменників II відміни (род., місц. відм. одн. іменників чол. р. з основою на приголосний; орудн. відмінок одн., імен. чол. і сер. роду мішаної групи; наз., знах. і місц. відм. мн. іменників чол. р. з основою на приголосний; місц. відм. мн. іменників чол. і середнього роду з прийменником по); утворення відмінкових форм іменників III відміни (знах. відм. одн. та род. і знах. відм. мн. іменника мати); відмінювання іменників IV відміни.

У розділі „Прикметник“ це: утворення ступенів порівняння прикметників; вживання прикметників у короткій та повній нестягненій формах; відмінкові закінчення прикметників (місц. відм. одн. прикметників чол. і середнього роду та род., орудн. і місц. відм. одн. прикм. жін. роду).

У розділі „Числівник“ : поєднання числівників „два“, „три“, „чотири“ з

іменниками чол. роду; утворення, вживання і поєднання з іменниками збірних числівників; відмінювання простих кількісних числівників (особлива увага до орудн. відм.); відмінювання числівників 50-80 в українській мові; відмінювання форми числівників 40, 90, 100; відмінювання складених числівників; вживання паралельних відмінкових форм числівн. в українській мові.

У розділі „Займенник“ : відмінкові закінчення особових і зворотнього займен.; відмінкові закінчення присвійних займенників (вживання займенника „їхній“ в укр. мові); утворення відмінкових форм питально-відносних та вказівних займенників, вживання їх паралельних форм; утворення і вживання у мовленні неозначених займенників української мови; відповідність їх російським займенникам цього ж розряду.

Для підтвердження цих вихідних положень було проведено констатуючий експеримент у два етапи.

Метою 1-го етапу експерименту було виявити рівень сформованості морфологічних умінь і навиків учнів початкових класів під час вивчення ними іменних частин мови - іменника і прикметника.

На цьому етапі дослідження було задіяно 67 учнів 3-їх класів вказаних шкіл.

Результати контрольних завдань, які були виконані третьокласниками в ході експерименту, засвідчили низький рівень сформованості основних морфологічних умінь і навиків. Особливо високий процент помилок - близько 90% від виконаного завдання—спостерігався при виконанні молодшими школярами завдань на визначення роду і числа окремих іменників (в основному тих, що різняться цими категоріями в російській і українській мовах), на утворення форми кличного відмінка іменників, на змінюваність іменників - чоловічих прізвищ на -о.

Низькою виявилась успішність третьокласників при виконанні ними завдань на утворення різних відмінкових форм іменника і прикметника. Тут відсоток помилок становить відповідно 58 і 29.

У ході 2-го етапу констатуючого експерименту перевірявся рівень сформованості морфологічних умінь і навиків учнів середніх класів, а також випускників російськомовних шкіл - студентів 1 курсу вчительсько-перекладацького факультету Горлівського педагогічного інституту іноземних мов.

Результати цього етапу експерименту засвідчили, що школярі середніх класів мають низький рівень сформованості морфологічних умінь і навиків. При цьому заслуговує на увагу той факт, що недоліки при засвоєнні окремих граматичних явищ учнями початкових класів при традиційній методиці навчання у середніх класах майже не ліквідовуються. Так, відсоток помилок при визначенні учнями третіх класів роду іменників, які не збігаються цією категорією з російською мовою, становить 93; при утворенні форм кличного

відмінка - 90, вміння правильно вживати іменники на позначення прізвищ на -о - 91. Відсоток помилок у засвоєнні цих же граматичних явищ учнями 6-7 класів становив відповідно 91, 79, 82. Студенти виконали аналогічні завдання з таким показником помилок: визначення роду і числа іменників - 80%, утворення кличного відмінка іменників - 82%, змінюваність іменників - чоловічих пізвищ на -о - 85%.

Низький рівень морфологічних умінь і навичок учнів середніх класів і студентів було зафіксовано і при виконанні ними завдань з теми „Прикметник“, „Займенник“, „Числівник“.

В цілому констатуючий експеримент підтвердив поширеність граматичних і, зокрема, морфологічних, помилок, зафіксованих у письмових роботах і усному мовленні учнів і випускників російськомовних шкіл.

На думку автора дослідження, покращити існуючу ситуацію можуть певні зміни та доповнення до діючих програм з української мови для 1-3 та 6-го класів шкіл з російською мовою навчання, удосконалення підручника з української мови для 6-го класу російськомовних шкіл та впровадження ефективної методики вивчення іменних частин мови у 6-му класі.

Третій розділ - "Експериментальна методика формування морфологічних умінь та навиків школярів і дослідження її ефективності" - складається з двох глав.

У першій главі - "Теоретичні засади експериментальної методики" - сформульовано основні методичні принципи, які лягли в основу запропонованої автором дослідження удосконаленої методики формування морфологічних умінь і навиків учнів 6-го класу російськомовних шкіл при вивченні ними іменних частин мови, і розкрито їх зміст.

Суть цих принципів впливає із змісту концепції вивчення української мови як другої, розробленої провідними українськими вченими - методистами О.М.Беляєвим, М.І.Пентиліюк, К.М.Плиско і ін.

Основним принципом вивчення української мови у школах з російською мовою навчання визначається принцип взаємозв'язку двох близькоспоріднених мов, а головним напрямом у викладанні другої мови - опорно-зіставний. Виходячи з цього, навчальний матеріал пропонується структурувати так, щоб уникнути дублювання першої мови, надмірної теоретизації навчального матеріалу, а більше часу присвятити практичній роботі з формування відповідних умінь та навичок школярів. Щодо характеру вправ на уроках української мови як другої, то тут концепція визначає провідними вправи на зіставлення мовних явищ.

Створюючи нову методику, дослідник ставив своїм завданням перевірити ефективність концепції як цілісної системи у комплексному застосуванні її положень при формуванні морфологічних умінь і навиків учнів 6-го класу шкіл з російською мовою навчання.

Отже, основні теоретичні засади удосконаленої методики такі:

- При вивченні іменних частин мови враховувати спільне і відмінне в граматичних системах української і російської мов і керуватися цими знаннями, організовуючи транспозицію та запобігаючи інтерференції;
- виходячи із принципу взаємозв'язку у вивченні двох близькоспоріднених мов, навчальний матеріал подавати укрупненими частинами з тим, щоб витратити

якнайменше часу на теорію і якнайбільше - на практику;

- основними методичними прийомами навчання визначити зіставлення і порівняння при організації транспозиції та зіставлення і розмежування при вивченні специфічних для української мови або протилежних у порівнянні з російською мовою граматичних явищ для попередження інтерференції;

- основною формою діяльності учнів під час формування морфологічних умінь і навиків обрати такі навчально-тренувальні вправи, які в основному побудовані на методичному прийомі зіставлення з російською мовою.

Створюючи систему вправ для удосконаленої методики формування морфологічних умінь і навичок учнів, автор реферованого дослідження виходив з того, що „становлення навичок проходить такі етапи: 1) сприйняття і репродуктивне відтворення мовних засобів; 2) формування вмій будувати і вживати мовні засоби; 3) формування вмій добирати мовний матеріал, необхідний для вираження певного змісту; 4) використання засвоєного мовного матеріалу в непередбачених висловлюваннях”.

На кожному з цих етапів експериментальної перевірки ефективності створеної методики формування морфологічних умінь і навиків школярів застосовувались різні види вправ.

На 1 етапі це були вправи на спостереження, порівняння і зіставлення (з розмежуванням або без нього) тих граматичних явищ, які є в обох близькоспоріднених мовах, або тільки в одній із них. Часто такі вправи були представлені у вигляді порівняльних таблиць чи схем, що підвищувало ефективність засвоєння нового матеріалу. Метою таких вправ було відновити у пам'яті учнів знання і вміння, одержані ними на уроках першої мови чи на уроках української мови у початкових класах, і таким чином підготувати ґрунт до сприйняття матеріалу з української мови.

На наступному етапі становлення мовних навичок учням пропонувались вправи за зразком або за опорними словами, на заповнення таблиць чи на усний переказ тексту.

На 3 етапі становлення мовленнєвих навичок школярі виконували різні конструктивні вправи - вправи на переклад, на утворення власних висловлювань, на введення засвоєних граматичних форм у власне висловлювання. За допомогою таких вправ закріплювались уміння і навички, доводився їх рівень сформованості до автоматизму.

4 етап формування навичок - це здатність учнів самим у нестандартних ситуаціях застосовувати раніше сформовані уміння і навички. Ця здатність школярів перевірялась у ході виконання ними самостійних робіт на підсумкових уроках з певної морфологічної теми.

Створена система вправ разом з новим удосконаленим плануванням уроків забезпечила розвиток морфологічних умінь і навиків російськомовних школярів.

У другій главі третього розділу - дисертації - „Хід навчального експерименту для перевірки ефективності удосконаленої методики формування морфологічних умінь та навиків російськомовних школярів” - розкривається зміст і методика дослідного навчання, хід формуючого експерименту, аналізуються його результати.

Як показало спостереження, однією з причин низького рівня сформованості морфологічних умінь і навиків учнів є нераціональний розподіл часу між вивченням теоретичного матеріалу з морфології і виконанням практичних завдань та вправ на уроці.

Традиційний виклад теоретичного матеріалу малими дозами неефективний, бо залишає мало часу на вироблення практичних морфологічних умінь та навиків. Виходячи із кількості навчальних годин, які відводяться програмою з української мови для „вивчення кожної частини мови, автор дослідження пропонує спланувати уроки укрупненим способом, максимально враховуючи спільне і відмінне у граматичних системах української і російської мов.

За таким укрупненим плануванням навчального матеріалу проводився навчальний експеримент на перевірку ефективності удосконаленої методики формування морфологічних умінь і навиків учнів 6-го класу шкіл з російською мовою навчання.

У формуючому експерименті взяли участь близько 250 учнів 6-х класів та 10 учителів української мови - по два шостих класи у кожній з названих шкіл.

Один з паралельних шостих класів був експериментальним, другий - контрольним. В експериментальних класах навчання проводилось за новою удосконаленою методикою, у контрольних - за традиційною, яка спиралась у своїй основі на підручник і програму і дотримувалась традиційного розподілу навчальних годин малими дозами переважно за параграфами підручника.

Хід навчання в експериментальних класах був спрямований на реалізацію мети дослідження - перевірку ефективності створеної удосконаленої методики формування морфологічних умінь і навиків учнів. Відповідно до цього навчальний процес у цих класах був побудований з дотриманням викладених вище теоретичних засад, а основним методичним прийомом був прийом порівняння, зіставлення та розмежування граматичних явищ, що існують в російській і українській мовах.

У зв'язку з недосконалістю практичної частини діючого підручника з української мови особливо важливу роль у формуванні морфологічних умінь і навиків шестикласників відігравав дидактичний матеріал. Він включав у себе окремі слова, словосполучення, речення і тексти для перекладу,

реконструкції, коректури і спостереження над граматичними явищами української мови, а також окремі тексти для усного переказу з метою формування орфоепічних навиків та збагачення лексичного запасу школярів відповідними словоформами.

Формуванню морфологічних умінь і навиків учнів експериментальних класів сприяло застосування на уроках різних видів таблиць – демонстраційних, порівняльно-зіставних, узагальнюючих, а також пам'яток з сигнальними гаслами типу „Пам'ятай!“, „Порівняй!“, „Увага!“ тощо.

Після вивчення кожної іменної частини мови учням контрольних і експериментальних класів пропонувалися контрольні роботи за шістьма варіантами. Вони містили такі завдання, які допомогли виявити рівень сформованості найважливіших морфологічних умінь і навиків шестикласників, котрі вчилися за різними методиками.

Статистичним методом було визначено процент успішності засвоєння граматичних явищ учнями контрольних і експериментальних класів і рівень сформованості їх морфологічних умінь та навиків.

Дані обчислення наведено у таблиці:

№	Вид морфологічних умінь і навиків	Рівень сформованості умінь і навиків у %		Різниця у показниках у %
		контр. класи	експеримент. класи	
1.	Визначення роду і числа іменника	50	76	26
2.	Правильне утворен. відмінкових форм іменника	66	83	17
3.	Правильне утворен. форми клич. відм. іменника	50	80	30
4.	Уміння правильно визначати відмін і іменника	68	91	23
5.	Правильне вживання короткої і повної нестягн. ф. прикм.	79	94	15
6.	Уміння правильно утв. ступені порівн. прикметників	54	83	29
7.	Правильне утворен. відмінкових ф. прикм.	79	92	13

8.	Правильне поєдн. числ. з іменником	52	79	27
9.	Правопис числівн.	72	88	16
10.	Правильне утвор. відмінкових форм числівника	56	84	28
11.	Правопис неозначен. і заперечн. займен.	60	78	18
12.	Правильне утворен. відмінк. ф. займен.	77	90	13
13.	Правильне вживання займен. у мовленні	51	79	28

У цілому, результати проведених контрольних робіт свідчать, що впровадження нової удосконаленої методики вивчення іменних частин мови і формування морфологічних умінь і навиків може підвищити грамотність учнів російськомовних шкіл в середньому на 20%.

У висновках узагальнено підсумки дослідження:

1. Підвищенню рівня засвоєння граматичної системи української мови і успішному формуванню морфологічних умінь та назиків учнів російськомовних шкіл сприяє така організація вивчення іменних частин мови, яка ґрунтується на принципі взаємозв'язку у навчанні двом близькоспорідненим мовам. Тому учителю у процесі своєї діяльності необхідно керуватись знаннями про граматичні явища, які є специфічними для української мови, тотожними з російською мовою або розрізняються в обох вивчуваних мовах формами вираження.
2. Оскільки, виходячи із зіставного аналізу в межах шкільної програми граматичних явищ іменних частин близькоспоріднених мов, частково схожими і протилежними за формами вираження морфологічний матеріал української мови складає значну частину (близько 40%) від всього обсягу морфологічного матеріалу, призначеного для засвоєння, то учителю необхідно зосередити увагу саме на такому матеріалі.
3. Успішному формуванню морфологічних умінь та навичок російськомовних школярів сприяє блокове структурування навчального матеріалу, яке ґрунтується на врахуванні спільного, відмінного і специфічного у граматичних системах двох близькоспоріднених мов.
4. Для забезпечення високого рівня засвоєння граматичної системи української мови учнями шкіл з російською мовою навчання найефективнішими методичними прийомами є зіставлення та порівняння при вивченні граматичних явищ, тотожних в обох вивчуваних мовах, і зіставлення та розмежування під час вивчення явищ, які є частково схожими або протилежними в російській та українській мовах. Ці методичні прийоми є ефективними на різних етапах уроку: при презентації нового матеріалу, при формуванні умінь та навиків, при закріпленні їх методом різноманітних вправ та завдань.
5. Підвищити ефективність засвоєння граматичної системи української мови учнями шкіл з російською мовою навчання можна шляхом правильного підбору

тренувальних вправ на уроках з вивчення іменних частин мови. Найраціональнішими є вправи, побудовані на методичному прийомі зіставлення та порівняння – з розмежуванням або без нього. Саме такі вправи найбільше сприяють транспозиції і попереджають інтерференцію.

Педагогічний експеримент показав ефективність розробленої нами методики формування морфологічних умінь та навиків учнів 6-го класу шкіл з російською мовою навчання, чим і було досягнуто мету дослідження і підтверджено висунуту гіпотезу.

Основні результати дослідження висвітлені у таких публікаціях автора:

1. Вивчення кличного відмінка... у російськомовній школі// Гуманітарні аспекти наукових досліджень у вищому педагогічному навчальному закладі. Тези доповідей та повідомлень на конференції з підсумків наукової роботи кафедр за 1993 рік – Горлівка, ГДПІМ, 1994. – С. 141-144.
2. Вплив транспозиції на засвоєння граматичних явищ української мови// Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі/ Збірник наукових та науково-методичних праць. Вип. 2. – Горлівка, ГДПІМ, 1996. – Т. 2. – с. 52-55.
3. Методичні вказівки з практичного курсу української мови для студентів, які раніше українську мову не вивчали. Укладач Є. А. Гопштер. – Горлівка, ГДПІМ, 1996. – 52с.
4. Морфологічні помилки російськомовних шкіл східного регіону// Наукові записки: Лінгводидактика. – Тернопіль: Поліграфіст, 1997. – С. 24-31.
5. Психолого-педагогічні аспекти вивчення української мови в умовах близькоспорідненого білінгвізму// Наукові записки. Серія: "Педагогіка і психологія. – Вип. 1/2/ – Тернопіль: Тернопільський державний пед. університет, 1997. – с. 32-34.

А Н О Т А Ц І Я

Гопштер В.А. Формування морфологічних умінь і навиків учнів шкіл з російською мовою навчання /на базі іменних частин мови/. Дисертація на правах рукопису на здобуття ученого ступеня кандидата педагогічних наук із спеціальності ІЗ.СЄ.С2 – методика навчання /українська мова/. Тернопільський державний педагогічний університет, Тернопіль, 1997р.

Наукова робота, яка захищається, містить дослідження проблеми формування морфологічних умінь і навиків учнів 6-го класу російськомовних шкіл на уроках української мови.

Аналізуючи причини низького рівня оволодіння російськомовними школярами граматичної системи української мови, автор створив нову удосконалену методику формування морфологічних умінь і навиків цієї групи учнів.

Створена методика базується на комплексному дотриманні основних положень опорно-зіставного принципу вивчення української мови як другої в умовах близькоспорідненого білінгвізму.

Експериментально доведено, що застосування удосконаленої методики дає можливість підвищити рівень формування морфологічних умінь і навиків учнів 6-го класу шкіл з російською мовою навчання в середньому на 20%.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: морфологічні уміння і навиків, граматична система української мови, опорно-зіставний принцип навчання, близькоспоріднений білінгвізм.

АННОТАЦИЯ

Гопштер Е.А. Формирование морфологических умений и навыков учащихся школ с русским языком обучения /на базе именных частей речи/. Диссертация на правах рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 - методика обучения /украинский язык/. Тернопольский педагогический университет, Тернополь, 1997.

Защищаемая научная работа содержит исследование проблемы формирования морфологических умений и навыков учащихся 6-го класса русскоязычных школ на уроках украинского языка.

Анализируя причины низкого уровня овладения русскоязычными школьниками грамматической системой украинского языка, автор создает новую усовершенствованную методику формирования морфологических умений и навыков этой группы учащихся.

Созданная методика базируется на комплексном соблюдении основных положений опорно-сопоставительного принципа изучения украинского языка как второго в условиях близкородственного билингвизма.

Экспериментально доказано, что внедрение усовершенствованной методики дает возможность повысить уровень формирования морфологических умений и навыков учащихся 6-го класса школ с русским языком обучения в среднем на 20%.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: морфологические умения и навыки, грамматическая система украинского языка, опорно-сопоставительный принцип обучения, близкородственный билингвизм.

ANNOTATION

Gopshter E.A. The formation of morphological abilities & practical knowledge of pupils of the schools with the Russian language of education /on the base of the degree of the Candidate of Pedagogical Sciences specialized in 130002 - methodics of teaching /Ukrainian language/.

Ternopolsky pedagogical university, Ternopol, 1997.

Defending scientific work is the research into the problems of formation of the morphological skills & practical knowledge of the 6-th form pupils with the Ukrainian language of teaching.

Analyzing the reasons of the low level of acquiring grammatical system of the Ukrainian language by the pupils who speak Russian, the author creates a new improved method of the formation of morphological ability & practical knowledge of the schoolchildren of this level.

Created method is based on the complex observance of the main regulations of the supported-compared method of studying the Ukrainian language as the second in the condition of related languages.

It is proved by the experiment that adoption of improved method gives the possibility to raise the level of formation of morphological ability & practical knowledge of the pupils of the 6-th form of the schools with Russian language of the studying to 20 per cent.

Vocabulary Notes: the morphological skills & practical knowledge. grammatical system of the Ukrainian language, the supported-compared method of studying, related languages.

100.00 011

100.00 011

100.00 011

100.00 011

AB 38.678

ABSTRACT

Chapter 2.3. The formation of morphological skills in the process of learning the Ukrainian language in schools with the Ukrainian language as a second language. The degree of the students' morphological knowledge is determined by the method of teaching the Ukrainian language. The method of teaching the Ukrainian language is determined by the method of teaching the Ukrainian language.

Methodological literature. Ternopol, 1990.

The results of the research show that the level of formation of morphological skills in schools with the Ukrainian language as a second language is determined by the method of teaching the Ukrainian language.

The results of the research show that the level of formation of morphological skills in schools with the Ukrainian language as a second language is determined by the method of teaching the Ukrainian language.

The results of the research show that the level of formation of morphological skills in schools with the Ukrainian language as a second language is determined by the method of teaching the Ukrainian language.

The results of the research show that the level of formation of morphological skills in schools with the Ukrainian language as a second language is determined by the method of teaching the Ukrainian language.

Комп'ютерний набір здійснено у Горлівському державному педагогічному інституті інсценних мов. Горлівка, ул. Рудаківська, 25. Тираж 100 прим.